

“อุหยา”... การอนุรักษ์พื้นฟูสัตว์น้ำบ้านบ่ออิฐ

โดย สุภัณฑา นิลเพชร

ภาคใต้เป็นภาคที่มีพื้นที่ติดต่อกับทะเลทั้งสองด้าน จึงทำให้อาชีพที่พบเห็นมากอาชีพหนึ่งของคนในภาคใต้คือ อาชีพชาวประมง ทั้งนี้

ความเป็นมา

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสัตว์น้ำทะเล เป็นสถานการณ์ปัญหาที่รุนแรงในขณะนี้ที่ชาวประมงพื้นบ้านทั่วไปในประเทศไทยกำลังเผชิญหน้ากับความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะชาวประมงพื้นบ้านในภาคใต้ที่ถือว่าเป็นประชากรชาวประมงที่มีจำนวนมากที่สุด ทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการดำรงชีพของพวกเขาให้ยาวนาน การออกทะเลเพื่อจับสัตว์น้ำเป็นวิถีชุมชนที่ปฏิบัติกันมาอย่างยาวนานเป็นเวลาหลายร้อยปี สิ่งที่พวกเขาคิดและเชื่อกันว่าความยิ่งใหญ่ของทะเลต่อความอยู่รอดของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านก็คือความสมบูรณ์ของท้องทะเล ความคิดและความเชื่อเช่นนี้จึงทำให้พวกเขาตระหนักและรู้และให้ความสำคัญกับการพิทักษ์รักษาทะเลเกิดขึ้นมา เพื่อปกป้องการทำลายจากวิธีการต่างๆที่จะส่งผลให้ทรัพยากรสูญเสียและเสื่อมโทรม ซึ่งก็มีผลที่ไม่ดีต่อพวกเขาโดยตรงที่เกิดขึ้นมาและกำลังเป็นปัญหากันอยู่ในขณะนี้ ปัญหาที่เกิดขึ้นและเป็นปัญหาที่ชาวประมงพื้นบ้านพยายามแก้ปัญหากันมาตลอด เพื่อยุติการทำลายสัตว์น้ำด้วยเครื่องมือประมงที่ทำลายที่เป็นอวนรุน อวนลาก และเครื่องมืออื่นๆ ที่เป็นสาเหตุทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำลดน้อยลง

การอนุรักษ์พื้นฟูสัตว์น้ำเป็นกิจกรรมการแก้ปัญหาของชาวประมงพื้นบ้าน เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดของชุมชนที่ดำเนินกิจกรรมกันมา และเป็นกิจกรรมหลักที่ชุมชนถือว่าสามารถทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำฟื้นคืนสภาพความสมบูรณ์ขึ้นมาได้ ชาวประมงพื้นบ้านบ้านบ่ออิฐเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งในหลายชุมชนประมงที่ไม่ได้ละเลยความสนใจในการทำงานด้านนี้ การแก้ไขปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรมของหมู่บ้านแห่งนี้ก็ได้แตกต่างไปจากชุมชนอื่นๆที่มีการทำงานด้านการอนุรักษ์พื้นฟูในรูปแบบต่างๆ จุดเด่นการทำงานของหมู่บ้านบ่ออิฐที่ผ่านมา ลักษณะกิจกรรมการอนุรักษ์ที่เห็นชัดเจนก็คือ การทำปะการังเทียมพื้นบ้านเพื่อนำไปวางในทะเลหน้าหมู่บ้านของตนเอง ให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำและอีกหลายวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้เกิดขึ้นในการที่จะช่วยให้ทะเลของชุมชนมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สภาพทั่วไปของหมู่บ้านบ่ออิฐ

บ้านบ่ออิฐ หมู่ที่ 8 ต.เกาะแก้ว อ.เมือง จ.สงขลา เป็นหมู่บ้านชาวประมงพื้นบ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดสงขลาที่มีพื้นที่ชายฝั่งยาว 151 กิโลเมตร มีชุมชนชาวประมงราว 50 หมู่บ้านในอำเภอต่างๆที่มีพื้นที่ติดทะเลและมีชาวประมงอาศัยอยู่ 6 อำเภอ ได้แก่ สทิงพระ สิงหนคร เมือง ฉะนะ และเทพา และส่วนใหญ่ทำการประมงในเขตชายฝั่งในระยะ 5 กิโลเมตรห่างจากชายฝั่ง

บ้านบ่ออิฐมีพื้นที่อาณาเขตทิศใต้ติดต่อกับบ้านปึกและถดลงไปเป็นบ้านนาทับ ทิศเหนือจรดบ้านสามกอง ทิศตะวันตกจรดทะเลฝั่งอ่าวไทย และทิศตะวันตกติดต่อกับบ้านเกาะแก้ว มีระยะทางห่างจากตัวเมืองสงขลาประมาณ 15 กิโลเมตร บริเวณชายฝั่งทะเลเป็นที่ตั้งอาศัยของชุมชนเป็นจำนวนมากที่เรียงรายขนานไปกับชายฝั่ง มีพื้นที่หมู่บ้านประมาณ 2,000 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ดินสาธารณะมีสภาพเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ประมาณ 1,000 ไร่ และกลายเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยและทำกินมาเป็นเวลานานแล้ว ที่ดินส่วนน้อยที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของและมีเอกสารสิทธิ์

ปัจจุบันมีประชากร 340 ครัวเรือน หรือ 1,677 คน (ผู้ชาย 867 คน ผู้หญิง 810 คน) ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม (95.59%) และมีคนไทยพุทธเป็นจำนวนน้อย (4.41%) อาชีพหลักคือทำการประมง 368 คน (21.94%) หรือมีเรือประมงราว 125 ลำ รองลงมาค้าขาย 175 คน (10.44%) และรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม 167 คน (9.96%) และถัดมาอาชีพทำสวนแก่ 47 คน (2.80%) รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี 5,350 บาท¹

การทำประมงเป็นอาชีพหลักของหมู่บ้านที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน การตั้งบ้านเรือนรายเรียงเป็นหย่อมๆตามชายฝั่งเป็นลักษณะเด่นชัดของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน การยึดครองที่ดินชายหาดชายฝั่งเป็นที่อยู่อาศัยเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ที่ดินของตนเอง และการอยู่ใกล้ชายหาดก็เป็นความสะดวกสบายในการออกทะเลทำมาหากิน บ้านกับเรือจึงจะอยู่ใกล้กัน เรือทุกลำจะถูกลำมาจอดทิ้งไว้ใกล้ๆบ้านของตนเองเมื่อเสร็จสิ้นการออกทะเลหาปลาในแต่ละวัน ความผูกพันของชาวประมงกับเรือและทะเลเป็นสิ่งเดียวกันที่หลอมรวมกันเป็นชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านทุกหนทุกแห่ง การออกทะเลของชาวบ้านบ่ออิฐก็ไม่ได้แตกต่างไปจากชาวประมงที่อื่นๆ ที่ในแต่ละวันจะต้องออกทะเลตั้งแต่ย่ำรุ่งแล้วกลับเข้าฝั่งอีกครั้งในตอนเย็นของวันนั้น เวลาส่วนใหญ่จึงอยู่ในทะเล วันที่ไม่ออกทะเลคือวันศุกร์ เพราะเป็นการละหมาดประกอบพิธีทางศาสนาที่มีศรัทธาที่ชาวมุสลิมจะต้องมารวมกัน

เครื่องมือหาปลาแต่ละชนิดเป็นเครื่องมือประมงที่ใช้ขึ้นอยู่กับฤดูกาลของสัตว์น้ำ การหาปลาในทะเลของชาวบ้านบ่ออิฐสามารถหาปลาได้ตลอดเกือบทั้งปี เครื่องมือที่ใช้กันอยู่เป็นประจำแต่ละประเภทในช่วงต่างๆ เช่น อวนลอยปลาทุ อวนจมหมึก อวนลอยกุ้งสามชั้น อวนใย กุ้งแชบ๊วย (อวนชั้นเดียว) และอวนปู

ตาราง ฤดูกาลการทำประมงบ้านบ่ออิฐ

เครื่องมือที่ใช้	ฤดูกาลการใช้เครื่องมือ (เดือน)											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
อวนลอยปลาทุ		↔										
อวนจมหัก					←							→
อวนลอยกุ้ง		↔										
อวนใย					←							→
อวนจมปู							↔					
ทอดแหปลากระบอก	←											→
ลอบปลาจืดัง	←											→
ดักกุ้งเคย			↔									
เก็บหอยเสียบ			↔									

ปัจจุบันหมู่บ้านมีเรือประมง 125 ลำ เป็นเรือกอและ 105 ลำและเรือไฟเบอร์กลาสขนาดเล็กหา กินใกล้ชายฝั่ง 20 ลำ เรือไฟเบอร์กลาสนี้เพิ่งจะมีขึ้นมาเมื่อไม่นานสำหรับครัวเรือนที่ต้องการลงทุน ค่าใช้จ่ายน้อยในราคาเครื่องมืออุปกรณ์ทั้งหมดประมาณ 20,000 บาทในขณะที่ต้นทุนค่าใช้จ่าย ทั้งหมดของเรือกอและเป็นแสนขึ้นไป เรือแต่ละลำของชาวบ้านที่ออกทะเลไปวางอวนส่วนใหญ่ใช้ แรงงานคนลำละ 3 คน (แรงงานส่วนใหญ่ที่ออกทะเลเมื่ออายุ 12-25 ปี นั่นคือเริ่มออกทะเลเมื่อจบ การศึกษาภาคบังคับ) เป็นเจ้าของเรือและลูกจ้าง การจ่ายค่าแรงให้เป็นเปอร์เซ็นต์ราคาสัตว์น้ำที่ขายได้ คือ รายได้ทั้งหมดหักค่าใช้จ่ายต้นทุนทั้งหมด ที่เหลือแบ่งครึ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นค่าเครื่องมือ อุปกรณ์ให้แก่เจ้าของเรือ ที่เหลืออีกส่วนจึงเป็นค่าแรงของลูกจ้างทั้งหมด (ถ้าเจ้าของเรือออกทะเลด้วยก็ จะคิดค่าแรงส่วนแบ่งในส่วนนี้ด้วย) นอกจากนี้ ผู้หญิงและแม่บ้านเป็นแรงงานที่สำคัญของครอบครัว การแบ่งบทบาทหน้าที่ของชาย-หญิงของหมู่บ้านนี้เห็นกันได้ชัดเจน การออกทะเลเป็นเรื่องของผู้ชาย ผู้หญิงจะอยู่บ้านดูแลครอบครัวทำงานบ้าน ช่วงที่จับปูมาได้มากก็จะทำหน้าที่แกะเนื้อปูขาย ความสัมพันธ์ของผู้หญิงและครอบครัวกับเรือกับอาชีพประมงถือได้ว่าเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของผู้หญิง ที่นี้อีกด้านหนึ่ง ที่สะท้อนให้เห็นว่าบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงและผู้ชายต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน ทุกๆวัน ในตอนเย็นผู้หญิงจะไปรอคอยเรือของสามีที่จะเข้าฝั่ง ในช่วงที่รอคอยก็จัดเตรียมอุปกรณ์ที่ช่วยลากชัก เรือขึ้นฝั่งให้พร้อม และจะออกไปช่วยชักลากเรือเข้ามา การชักลากเรือนี้ยังมองเห็นถึงความสัมพันธ์ที่ดี ของชาวประมงด้วยกันเองที่จะช่วยกันลงแรง ต่างช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การพึ่งพาอาศัยของคนใน ชุมชนเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติแบบดั้งเดิมยังคงให้มองเห็นอยู่ทั่วไป

ชุมชนกับปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้น

สภาพชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติในทะเลของบ้านบ่ออิฐและชุมชนประมงพื้นบ้านที่อื่นๆ สภาพในอดีตคงเหมือนกันคือความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติด้วยการดำรงชีพที่เรียบง่ายอย่างพอมีพอกินตามอัตภาพ

บ้านบ่ออิฐเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งมาเป็นเวลานานเกือบสองร้อยปี (ประมาณ 4 ช่วงอายุคน) เริ่มด้วยการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านจากบ้านนาทับที่เป็นหมู่บ้านที่อยู่ถัดออกไปไม่ไกลนัก เข้ามาจับจองที่ดินแถวชายหาดเป็นที่ตั้งบ้านเรือนเริ่มจาก 7 ครัวเรือน การทำประมงเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านซึ่งเคยทำกันมาก่อนแล้วตอนที่อยู่บ้านนาทับ ต่อมาชุมชนขยายเพิ่มขึ้นมีคนจากที่ต่างๆ เข้ามาอยู่อาศัยกันมากขึ้นจึงมีการคัดเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นมา (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน คือนายรหาด หมันเจริญ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 6 ของหมู่บ้านและยังเป็นแกนนำกลุ่มอนุรักษ์ด้วย) และมีการทำนาและทำนํ้ามันยาง หรือ “ทำจี๊ได้” เพราะในชุมชนมีต้นยางมาก สภาพชุมชนในขณะนั้นการประกอบอาชีพเป็นการทำเพื่อยังชีพเท่านั้น มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตแทนการค้าขาย ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีกันระหว่างชุมชนชาวทะเลในหมู่บ้านกับชุมชน “ชาวเหนือ” แถวบ้านด่าน บ้านเกาะแก้ว (คนในหมู่บ้านเรียกหมู่บ้านที่อยู่บนฝั่งขึ้นไปเป็นคนเหนือที่ไม่ได้ประกอบอาชีพประมง ส่วนใหญ่ทำการเกษตรอื่นๆ) สัตว์น้ำจากทะเลจะถูกนำไปแลกเปลี่ยนเป็นข้าว พืชผักผลไม้ ถ้าเป็นการค้าขายสัตว์น้ำก็จะขายกันเป็นจำนวนนับเป็นตัว ยังไม่มีการขายแบบชั่งน้ำหนัก ตัวอย่างเช่น ปลา 100 ตัว ราคา 5 บาท กุ้งก็เช่นเดียวกันขายเป็นตัวเป็นกอง ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าในสมัยนั้นสัตว์น้ำมีจำนวนมากมายเกินความต้องการจับ ส่วนการจับสัตว์น้ำก็ใช้วิธีการที่ง่ายๆและทำกันขึ้นมาเอง เครื่องมือที่ใช้ที่ทันสมัยที่สุดในสมัยก่อนโน้นคือการใช้อวน อวนที่ใช้กันมาจากภูมิปัญญาที่ชาวบ้านเรียนรู้กันเอง ขั้นตอนในการทำนื้ออวนก็คือ นั้งเรือ(เป็นการเดินทางที่สะดวกที่สุด)ไปซื้อด้ายดิบจากตัวเมืองสงขลาที่อยู่ไม่ไกลนักนำมาทำเป็นนื้ออวนด้วยการเอาใจขาวทาบนเส้นด้ายดิบให้ทั่ว นำไปตากแดดให้แห้งแล้วล้างออกแล้วตากแดดอีกครั้งเพื่อให้เส้นด้ายดิบมีความแข็งตัวเหนียวทนทาน แล้วจึงนำมาผูกถักเป็นตาอวนเป็นผืนอวนใช้จับปลา สัตว์น้ำที่จับกันได้มากมายมีปลาทุ ปลาโคป ปลาอินทรี และปลาดาบ ชาวบ้านที่ใช้อวนมากที่สุดแค่ 7 ผืนเท่านั้น ก็สามารถจับปลาจับกุ้งได้เต็มลำเรือ ต่อจากนั้นมา หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมาณเกือบ 50 ปีที่แล้ว หลังจากที่ญี่ปุ่นเข้ามาทำสงครามในเมืองไทย ก็เกิดมีการนำเอาอวนไถล่อนเข้ามาใช้ในประเทศไทย ชาวบ้านที่นี่เห็นว่าการทำอวนขึ้นมาใช้เองต้องยุ่งยากและใช้แรงงานเหนื่อย และต้องการจับสัตว์น้ำให้มากขึ้นด้วย จึงเปลี่ยนมาใช้อวนไถล่อนกันต่อมาจนถึงทุกวันนี้ จากอวนชั้นเดียวมาเป็นอวนสามชั้นใช้จับกุ้ง ปลา และปู เป็นหลักในช่วงต่อมา และใช้เรือที่มีเครื่องยนต์และมีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าเดิม เรือที่ใช้กันในหมู่บ้านเป็นเรือกอและที่ใช้กันมากในแถบฝั่งอ่าวไทย

ในสมัยนี้สัตว์น้ำยังคงสมบูรณ์อยู่มากเพราะยังไม่มียาหรืออวนลาก ซึ่งแต่ละวันชาวบ้านเคยวางอวนกุ้งแซบ้วยตัวใหญ่หรือกุ้งหางแดงที่ชาวบ้านเรียกกัน ได้ถึง 100-150 กิโลกรัม แต่ในขณะนั้นราคา

กึ่งถูกมาก กิโลกรัมละ 30 บาท เดียวนี้ราคา กิโลกรัมละ 400-500 บาท การลดน้อยถอยลงของสัตว์น้ำเริ่มเกิดขึ้นเมื่อมีเรืออวนลากเกิดขึ้นในทะเลหน้าหมู่บ้านเมื่อ 25 ปีที่แล้ว ราวปี พ.ศ. 2520 เป็นเรือมาจากตัวเมืองสงขลาและบ้านนาทับ ในปีเดียวกันนั้นก็มีการจับอวนทำเรืออวนลากเกิดขึ้นมา 10 ลำจากที่เห็นตัวอย่างจากบ้านนาทับ ที่สามารถจับกุ้งตาและได้ลำละ 400-500 กิโลกรัมต่อคืน หลังจากนั้นมา 4 ปี ที่คนในหมู่บ้านทำอวนลากกันและมีเรืออวนลากเพิ่มขึ้น กุ้งที่เคยจับได้ลดลงเท่าตัว จับกันได้แค่ 200 กิโลกรัมมากที่สุด เรืออวนลากของหมู่บ้านจึงได้ยกเลิกทำกันไปหมด แล้วหันมาทำอวนลอยกุ้งสามชั้นแทน ปลาที่เคยมีแล้วหายไปเลยในตอนที่เรืออวนลากเข้ามา เช่น ปลาหัวอ่อน ปลาปลูด ปลามะหยง ปลาตุ๊กกึ่ง ปลาช่อนทะเล เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2532-2535 ทรัพยากรสัตว์น้ำที่คนในหมู่บ้านเคยจับได้ถึงขั้นวิกฤติ ในช่วง 2-3 ปีนี้ชาวบ้านออกทะเลจับสัตว์น้ำได้ไม่คุ้มทุน และในช่วงนี้เช่นเดียวกัน มีเรือปั่นไปปลากะตักจากจังหวัดระยองเข้ามาในเขตน่านน้ำหมู่บ้าน และเป็นช่วงที่มีเรืออวนลากมากที่สุด จำนวน 70 ลำ ในปี พ.ศ. 2535 ชาวบ้านขายเรือที่เคยหากินกัน เหลือไม่ถึงครึ่งหนึ่งจากร้อยกว่าลำเหลือแค่ 52 ลำ ชาวบ้านที่ขายเรือและเครื่องมือหากินหันไปทำงานรับจ้างก่อสร้าง และส่วนหนึ่งซื้อและเช่ารถรับจ้างหากินในเมือง วิทยุรู้ณ ผู้หญิงและแม่บ้านทำงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ชาวบ้านมีหนี้สินกันมากขึ้น การว่างงานของวิทยุรู้ณที่เคยออกทะเลได้ ทำให้เกิดปัญหาเสพติดเกิดขึ้นมาเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ผู้ติดยาเสพติดในหมู่บ้านมีจำนวนเพิ่มขึ้น ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพ้นจากภาวะหนี้สินไปได้ เนื่องจากชาวบ้านมีข้อจำกัดในการประกอบอาชีพ ทะเลคือแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ถ้าทะเลไม่สมบูรณ์สัตว์น้ำน้อยลงอาชีพประมงก็ต้องหมดไป ในขณะที่พวกเขาไม่มีทางเลือกอาชีพอื่นที่ดีกว่านี้ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ประมาณ 95% ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง อาชีพทางเลือกการเกษตรกรรมจึงไม่สามารถทำได้ นอกจากการเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมเป็นหลักเท่านั้น

ผลกระทบที่นับว่ารุนแรงที่สุดของชาวประมงก็คือ เครื่องมือประมงถูกทำลายจากอวนลากที่ลากพาหายไป หรือที่เสียหายหนักขาดก็ต้องซ่อมแซมอยู่บ่อยครั้ง รายได้จากการออกทะเลส่วนหนึ่งหรือครึ่งหนึ่งต้องนำมาใช้ในการซื้ออวนใหม่ๆ การศึกษาข้อมูลของโครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก³ ของหมู่บ้านบ่ออิฐ ในปี พ.ศ. 2539 พบว่า จากการเก็บข้อมูลของเรือประมงจำนวน 31 ลำ เป็นค่าใช้จ่ายที่ต้องลงทุนสูงทั้งค่าเรือ ค่าเครื่องยนต์ และค่าอุปกรณ์จับสัตว์น้ำ ใช้เงินลงทุนทั้งหมด 2,550,000 บาท เฉลี่ยแล้วต้องใช้จ่ายเงินลงทุนลำละ 82,258 บาท เป็นเงินจำนวนมากเหล่านี้ ชาวบ้านจำเป็นต้องหยิบยืมมาจากเจ้าเก่าหรือแพปลาที่รับซื้อสัตว์น้ำในหมู่บ้านและญาติพี่น้องบ้างเล็กน้อย ชาวประมงส่วนใหญ่จึงมีหนี้สินเกือบ 100% หนี้สินส่วนใหญ่ของพวกเขายู่ในช่วง 30,000 – 40,000 บาท รายได้ในขณะนั้นอยู่ในช่วง 80-200 บาท/วัน/ราย ขณะที่รายจ่ายอยู่ในช่วง 80-120 บาท/วัน และใน 1 ปีที่สามารถออกทะเลจับสัตว์น้ำได้มากเพียง 4-6 เดือน รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนต่อปี 20,000 – 36,000 บาท ขณะที่รายจ่ายต่อปี 36,000 บาทเป็นอย่างน้อย และปัญหาของชาวประมงในขณะนั้นที่สรุปได้ คือ

- 1) ปัญหาเรืออวนลากเข้าลากในเขตชายฝั่ง ทำลายเครื่องมืออวน ไซ ของชาวบ้าน
- 2) สัตว์น้ำลดน้อยลง
- 3) ราคาสัตว์น้ำตกต่ำมาก
- 4) หาลูกเรือยากเพราะรายได้จากประมงน้อยต้องไปหางานอื่นทำ
- 5) โรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสียลงทะเล
- 6) น้ำเสียจากคราบน้ำมันเรือขนาดใหญ่ขนส่งสินค้าที่ปล่อยทิ้งทะเล
- 7) เรือเล็กออกหากินไกลฝั่งไม่ได้

การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรของหมู่บ้าน

ก่อนหน้านี้มา 15 ปีที่หมู่บ้านประสบปัญหาภาวะวิกฤติการเสื่อมโทรมของสัตว์น้ำ ชาวบ้านในหมู่บ้านมองเห็นปัญหาชัดเจนขึ้น รู้และเข้าใจถึงที่มาสาเหตุของปัญหาว่าเกิดขึ้นมาจากการทำประมงที่มีเครื่องมือทำลายกันมากเกินไป ไม่ว่าจะเป็นอวนลากและเรือปั่นไฟปลากะตัก ที่มองเห็นกันว่าเป็นปัญหาตัวสำคัญที่จะต้องช่วยกันแก้ไข แต่ก็ยังไม่รู้ว่าจะแก้ปัญหากันด้วยวิธีการใด ผู้ใหญ่บ้านและตัวแทนชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้ปรึกษาหารือกับประมงอำเภอในขณะนั้นเพื่อขอความคิดเห็นและให้ช่วยแก้ปัญหา แต่ก็ยังไม่ได้มีการดำเนินการใดๆร่วมกัน

ปี พ.ศ. 2536 มีเจ้าหน้าที่เอ็นจีโอจากโครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็กจังหวัดสงขลาเข้ามาพูดคุยกับชาวบ้าน มีการนำเอาวิถีการทำปะการังเทียมของบ้านกรงอิตำฉายให้ชาวบ้านดูกัน แต่ชาวบ้านก็ยังไม่เชื่อว่าจะแก้ปัญหาคได้

ปี พ.ศ. 2537 ประมงอำเภอเมืองพาตัวแทนชาวบ้านไปประชุมที่จังหวัดชุมพร เรื่องเกี่ยวกับการเดินเรือ ตัวแทนชาวบ้านที่ไปได้รู้จักกับชาวบ้านที่เทพาที่เคยทำปะการังเทียมอยู่แล้ว และได้พูดคุยกันถึงเรื่องการอนุรักษ์ทะเล หลังจากนั้นมา ผู้ใหญ่บ้านนายรชชาติ หมั่นเจริญ ประสานงานกับประมงอำเภอให้ช่วยเหลือการทำซั้งหรือปะการังเทียม แต่ทางประมงอำเภอเสนอว่า พื้นที่ทะเลหน้าบ้านบ่ออิฐเป็นเขตทหารเรือ ไม่สามารถวางปะการังเทียมแบบของกรมประมงได้ แต่ก็ได้นแนะนำให้ชาวบ้านทำปะการังเทียมหรือซั้งแบบชาวบ้าน และจะไปช่วยประสานงานกับทางโครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็กจังหวัดสงขลาให้

ปลายปี พ.ศ.2537 เอ็นจีโอโครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็กจังหวัดสงขลาเข้ามาร่วมคิดกับชาวบ้าน และมีข้อตกลงร่วมกันของชาวบ้านว่าจะทำปะการังเทียมกันขึ้น ข้อเสนอของเอ็นจีโอก็คือให้ชาวบ้านช่วยกันสมทบทุนส่วนหนึ่ง คือถ้าชุมชนสมทบทุนได้เท่าไร ทางโครงการฯจะช่วยเหลือเงิน 2 เท่าของชาวบ้าน ชาวบ้านเรียไรเงินบริจาคกันมาได้เป็นเงิน 13,000 บาท ที่มาจากข้อตกลงกันว่าชาวบ้านทั่วไปบริจาคคนละ 50-100 บาท คนที่ทำประมงมีเรือของตนเองคนละ 200 บาท และถ้าแก่คนกลางที่รับซื้อสัตว์น้ำรายละ 500 บาท ส่วนทางโครงการฯได้สมทบทุนมาให้ 20,000 บาท และได้รับ

การสนับสนุนงบประมาณส่วนหนึ่งที่ขอทางศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) เป็นเงินอีก 50,000 บาท รวมเป็นเงิน 83,000 บาท จัดทำปะการังเทียมพื้นบ้านหรือที่ชาวบ้านที่นี้เรียกกันว่า “อุหย้า” รูปแบบดาวเทียมเป็นการเอาตัวอย่างการทำมาจากบ้านกรงอิต้า จำนวน 1,200 ลูก และรูปแบบท่อซีเมนต์หรือที่ชาวบ้านเรียกแบบ “ปล้องบ่อ” 200 ลูก โดยชาวบ้านทำโครงการเสนอการสนับสนุนจากโครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและพื้นที่ลุ่มน้ำภาคใต้ ทุนสนับสนุนจากเดินเช็ด (DANCED) เป็นเงิน 30,000 บาท วางพร้อมกันในเขตห่างจากชายฝั่ง 3,000 เมตร โดยการจัดวางในตำแหน่งต่าง ๆ นั้นทางประมงได้ประสานงานหน่วยงานทหารเรือที่เป็นผู้รับผิดชอบในพื้นที่ที่กำหนด จุดตำแหน่งในการวางไว้ เพื่อให้เป็นตำแหน่งที่ปลอดภัยของมรรบของทหารเรือ จึงเป็นการวางปะการังเทียมเกิดขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ.2539

ปี พ.ศ.2541 นอกจากกิจกรรมการวางปะการังเทียมของหมู่บ้านที่ถือว่าเป็นงานหลักของชุมชนที่พยายามแก้ปัญหาตัวการทำลายสัตว์น้ำคือเรืออวนลากและเรือปั่นไฟปลากะตักและเป็นการฟื้นฟูพันธุ์สัตว์น้ำให้เพิ่มขึ้นแล้วนั้น การทำงานของกลุ่มแกนนำที่ต้องการขยายฐานชาวบ้านและต้องการให้เกิดการทำงานการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้มากขึ้น จึงมีการทำกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2541 ปัจจุบันมีสมาชิก 145 คน มีเงินทุนหมุนเวียนกว่า 200,000 บาท

และปลายปี 2543 ทางกรมประมงได้อนุมัติงบประมาณ 3 ล้านบาทเพื่อจัดทำปะการังเทียมของบ้านบ่ออิฐเป็นแบบแท่งซีเมนต์ จำนวน 750 แท่ง และปะการังเทียมท่อซีเมนต์แบบเดิมของชาวบ้านที่ของงบประมาณจากโครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้ อีก 30,000 บาท เป็นครั้งที่สอง จำนวนอีก 200 ลูก วางไปพร้อมกันกับของกรมประมงในบริเวณเดิมอีกเช่นกัน และการวางปะการังเทียมครั้งนี้ทางประมงอำเภอได้มีการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำไปด้วย 3 ล้านตัว

ปัจจุบันนี้ การทำงานของกลุ่มแกนนำหมู่บ้านที่อยู่ด้วยกันเกือบสิบคน ที่ยังคงเป็นตัวหลักในการทำงานในพื้นที่ การศึกษาดูงานพื้นที่ที่มีความเข้มข้นในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ต่างๆ และการประสานงานกับข้างนอกกับการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของโครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้ บทบาทหน้าที่อีกอย่างหนึ่งของผู้นำหมู่บ้านบ่ออิฐนอกจากกิจกรรมหลักคืองานอนุรักษ์ฟื้นฟูสัตว์น้ำแล้ว กิจกรรมการเข้าร่วมผลักดันแก้ปัญหาในระดับนโยบายในกรณีปัญหาที่เกิดขึ้นโดยตรงที่ผ่านมา ที่ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยก็คือ การเข้าร่วมชุมนุมประท้วงรัฐบาลให้ยกเลิกการทำประมงด้วยเรือปั่นไฟปลากะตัก ในปี พ.ศ.2542 และกรณีปัญหาล่าสุดก็คือเป็นแนวร่วมในการต่อต้านโครงการท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย รวมทั้งกรณีปัญหาทางนโยบายอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการประมงของชาวประมงพื้นบ้านที่หมู่บ้านทำงานร่วมกับสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ การเข้าร่วมชุมนุมประท้วงกรณีโรงงานอุตสาหกรรมในสงขลาปล่อยน้ำเสียลงทะเล เมื่อปี พ.ศ.2538 เหล่านี้เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามบทบาทหน้าที่หรือกิจกรรมของชุมชนที่ทำกันมาก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาการทำลายสัตว์น้ำของเรืออวนลากใน

เขตหวห้ามที่ชาวบ้านต้องการให้หมดไปได้ เพราะทะเลหน้าบ้านก็ยังคงมีการลักลอบเข้ามาทำอวนลาก ซึ่งปัจจุบันนี้พบว่ามีเรืออวนลากคานถ่าง 10 ลำที่เข้ามาลากกุ้งโดยเฉพาะ ยังคงเข้ามาลากอวนในแนวปะการังเทียมของหมู่บ้านอยู่บ่อยครั้ง

ปะการังเทียม : บ้านหลังใหม่ของสัตว์ทะเล

นับถอยหลังไปจากวันนี้เมื่อ 20 ปีที่แล้ว ท้องทะเลไทยไม่ว่าจะเป็นบริเวณอ่าวไทยหรือฝั่งอันดามัน ล้วนเคยเป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรสัตว์น้ำนานาชนิด “สินในน้ำ” อันมากมาย เหล่านี้ที่ทำให้ประเทศไทยมีชื่อเสียงในด้านการประมงติดอันดับหนึ่งในสิบของประเทศที่มีผลผลิตทางการประมงสูงที่สุดในโลกมาแล้ว และทำรายได้ให้แก่ประเทศชาติมากที่สุด เมื่อมีทรัพยากรสัตว์น้ำมากก็ยิ่งดึงดูดกันมาก ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การประมงของไทยมีการพัฒนามากขึ้นโดยการใช้เครื่องมือประมงทันสมัย ใช้เรืออวนลาก เรืออวนรุน อวนล้อมจับปลา และเครื่องมืออื่นๆ ซึ่งสามารถกวาดจับปลาได้ที่ละหลายๆ แต่การเก็บเกี่ยวทรัพยากรสัตว์น้ำด้วยวิธีการเหล่านี้เป็นการทำลายทรัพยากรที่มากกว่าธรรมชาติจะผลิตขึ้นมาทดแทนให้ทัน และที่สำคัญก็คือ การประมงพาณิชย์ที่ทันสมัยเหล่านี้ได้ใช้เครื่องมือทำการประมงใน “แนวปะการังธรรมชาติ” ที่บริเวณชายฝั่งซึ่งเป็นที่อยู่อาศัย แหล่งหลบภัย และแหล่งอาหารของสัตว์น้ำหลายชนิด และทำลายแหล่งปะการังธรรมชาติลดลงไป ผลที่ตามมาก็คือ ปริมาณสัตว์น้ำลดลงเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้นักท่องเที่ยว โรงงานอุตสาหกรรม เหมือนแรกก็มีส่วนในการสร้างปัญหาเช่นกัน โดยทิ้งสิ่งปฏิกูลและสารเคมีลงสู่ท้องทะเลโดยไม่รับผิดชอบ ทำให้ปะการังซึ่งเป็นสัตว์ทะเลชนิดหนึ่ง รวมทั้งสัตว์น้ำวัยอ่อนที่อาศัยอยู่ในบริเวณชายฝั่งไม่สามารถเจริญเติบโต และตายไป จึงส่งผลให้สัตว์น้ำลดลงเร็วยิ่งขึ้น

เมื่อระบบนิเวศน์ชายฝั่งถูกทำลายลงไปอย่างยากที่จะฟื้นคืนได้ในเร็ววัน จึงมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านที่ใช้เครื่องมือทำการประมงขนาดเล็กและไม่ทำลายระบบนิเวศน์ได้ท้องทะเล ความเดือดร้อนของชาวบ้านเพราะปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้นั้นลดน้อยลงไม่เพียงพอแก่การยังชีพ กรมประมงจึงหาวิธีการแก้ปัญหาโดยการสร้าง “ที่อยู่อาศัยให้สัตว์ทะเล” หรือปะการังเทียมนั่นเองเพื่อดึงดูดสัตว์น้ำให้เข้ามาอาศัย และใช้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์หอยแนวปะการังธรรมชาติที่ถูกทำลายไป เพื่อช่วยฟื้นฟูสภาพความเป็นอยู่ของชาวประมงพื้นบ้าน และเป็นที่คาดหวังว่า ปะการังเทียมเหล่านี้จะก่อให้เกิดการสร้างตัวของปะการังธรรมชาติขึ้นมาใหม่ในอนาคต

กำเนิดปะการังเทียม

แนวความคิด^๑ ในการสร้างปะการังเทียม เริ่มในประเทศญี่ปุ่นเมื่อ 200 ปีที่ผ่านมา โดยชาวประมงสังเกตเห็นว่าปริมาณผลผลิตทางการประมงจะสูงขึ้นมากในบริเวณที่มีซากเรือจมอยู่ ต่อมา

ในปี พ.ศ. 2338 ชาวประมงได้ทดลองสร้างโครงไม้ขนาดใหญ่ และนำกิ่งไม้เล็กๆมาผูกติดไว้พวง น้ำหนักด้วยถุงทราย แล้วนำไปทิ้งในทะเลที่ระดับความลึกประมาณ 38 เมตร พบว่าปริมาณสัตว์น้ำที่ได้ จากทะเลรอบๆโครงไม้นี้จะสูงกว่าในบริเวณที่มีเรืออับปาง ทำให้มีการนำเอาโครงสร้างเหล่านี้ไปทิ้งใน ทะเลกันมากขึ้น

ในประเทศสหรัฐอเมริกาเริ่มมีการสร้างปะการังเทียม เมื่อปี พ.ศ. 2403 โดยชาวประมงสังเกตเห็นว่า บริเวณที่มีซากต้นไม้ทับถมกันอยู่ใต้น้ำและมีเพรียงเจริญเติบโตอยู่จะมีปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้มาก ต่อมาชาวประมงในรัฐนิวยอร์กจึงได้ร่วมกันสร้างปะการังเทียมขึ้น โดยใช้ถังไม้ที่บรรจุด้วยคอนกรีต และหลังจากนั้นก็มีการนำเอาวัสดุต่างๆมาประกอบเป็นปะการังเทียมกันมากขึ้น เช่น ไม้เรือ หรือ รถยนต์เก่าๆที่เอาเครื่องยนต์ออกแล้วเทปูนลงไป และนำไปวางไว้บริเวณชายฝั่งของสหรัฐ ทำให้ ชาวประมงสามารถเพิ่มผลผลิตสัตว์น้ำได้มากขึ้นและประหยัดค่าใช้จ่ายต่างๆ เช่น ค่าเชื้อเพลิง ค่าอาหาร และสามารถทำการประมงได้เพียงพอบริเวณที่ห่างจากชายฝั่งไม่มากนัก นอกจากนี้ยังมีการนำเอา ปะการังเทียมมาใช้กับการประมงน้ำจืดด้วย

ปะการังเทียม จึงเป็นสิ่งประดิษฐ์จากฝีมือมนุษย์ที่ต้องการฟื้นฟูสภาพธรรมชาติและผลผลิต ทางการประมง แม้ว่าแนวคิดในการสร้างปะการังเทียมจะเกิดขึ้นมาเป็นเวลาหลายร้อยปีแล้ว แต่ก็เพิ่งจะ มีการประยุกต์และสร้างเป็นรูปแบบต่างๆใช้กันอย่างแพร่หลายเมื่อประมาณ 15-20 ปีที่ผ่านมาเอง โดยในยุคแรกๆนั้นปะการังเทียมจะทำจากวัสดุต่างๆที่หาง่าย เช่น ต้นมะพร้าว กิ่งไม้ ไม้ไผ่ หรือซาก เรือซากรถเก่าๆ ในยุคต่อมาก็เริ่มมีการคิดค้นนำเอาวัสดุเหลือใช้ เช่น ยางรถยนต์เก่าทำปะการังเทียม รูปแบบต่างๆ บรรดาประเทศที่พัฒนาแล้วมีการศึกษาหารูปแบบใหม่ โดยใช้เปลือกซิเมนต์หรือคอนกรีต เสริมเหล็กและไฟเบอร์กลาสมาทำปะการังเทียมกันมากขึ้น เพื่อให้ได้ปะการังเทียมที่มีความคงทนถาวร กว่ารูปแบบเดิม สำหรับประเทศไทยเริ่มมีโครงการจัดสร้างแนวปะการังเทียมขึ้นในปี พ.ศ.2521 โดย กรมประมงเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดสร้าง และนำไปวางในบริเวณชายฝั่งทะเลจังหวัด ระยองเป็นแห่งแรก หลังจากนั้นได้มีการจัดสร้างเพิ่มขึ้นในพื้นที่ชายฝั่งทะเล ได้แก่ สงขลา เพชรบุรี ชลบุรี จันทบุรี ปัตตานี นครศรีธรรมราช ภูเก็ต และสตูล โดยใช้วัสดุพวกยางรถยนต์ เปลือกคอนกรีต ท่อคอนกรีต ท่อเหล็ก และไม้ไผ่มาประกอบเป็นปะการังเทียมรูปแบบต่างๆ

“อุหย่า” การอนุรักษ์สัตว์น้ำของชาวบ้านบ่ออิฐ

“อุหย่า” เป็นภาษาเรียกพื้นบ้านของชาวไทยมุสลิมทางแถบสงขลา-ปัตตานี ที่ใช้พูดแทนคำว่า “ปะการังเทียม” หรือ “ซั้ง” ที่ชาวบ้านเรียกกัน เช่นที่นราธิวาสและที่อื่นๆทั่วไป การจัดการทรัพยากรใน ลักษณะการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรของชาวบ้านบ่ออิฐ กิจกรรมการทำปะการังเทียมพื้นบ้านหรืออุหย่า ถือเป็นกิจกรรมหลักของชุมชนแห่งนี้ การทำอุหย่าของชาวบ้านที่นี้ชาวบ้านไม่ได้คิดค้นขึ้นมาเอง แต่ เกิดจากการนำเอาตัวอย่างที่ทำกันในหมู่บ้านข้างเคียงจากบ้านปากบางเทพา บ้านสะกอม บ้านนาเสมียน

บ้านสวนกง และบ้านกรงอิดำที่เคยมีการทำมาก่อนหน้านี้แล้ว และเกิดผลดีตามมาในสิ่งชุมชนต้องการ คือ เพื่อป้องกันการเข้ามาลากอวนของเรืออวนลาก อวนรุนในเขตชายฝั่ง และเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำเพื่อให้สัตว์น้ำฟื้นคืนมา และเป้าหมายในการทำงานอีกอย่างหนึ่งก็คือ การทำอุหยาของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้การทำงานร่วมกัน ที่เป็นโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมกันพูดคุยเรียนรู้ปัญหาและหาทางแก้ปัญหาของชุมชนและทำงานด้วยกันในระยะต่อมา

การทำอุหยาของบ้านบ่ออิฐเกิดขึ้นมาจากการเรียนรู้จากที่อื่น รูปแบบของอุหยาที่ชาวบ้านต้องการทำในครั้งแรกคือ มีลักษณะคล้ายดาวเทียมซึ่งนำมาจากรูปแบบที่ทางจังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่อำเภอท่าชนะทำกันมาก่อนในปี พ.ศ. 2537 วัตถุประสงค์หลักคือป้องกันอวนรุนอวนลาก แล้วทางบ้านกรงอิดำไปศึกษาดูงานที่นั่นแล้วนำมาใช้ที่บ้านตัวเองและทางบ้านบ่ออิฐนำมาเป็นแบบอย่างต่อมา ความตั้งใจของชุมชนบ่ออิฐในเบื้องต้นที่ต้องการแก้ปัญหการทำลายสัตว์น้ำของเรืออวนลากในเขตหน้าหมู่บ้านเกิดผลสำเร็จที่ชาวบ้านมีความพอใจเป็นอย่างมากที่อุหยาดาวเทียมสามารถป้องกันการลากอวนของอวนลากได้เกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ในช่วงที่มีการทิ้งวางเป็นเวลาเกือบปีที่เรืออวนลากไม่เข้ามา เพราะเมื่อลากอวนติดอุหยาแล้วจะทำให้อวนฉีกขาด และเป็นอุปสรรคในการลากค่อนข้างมาก

อุหยาดาวเทียม เป็นรูปแบบที่ทำมาจากการใช้กระสอบปุ๋ยใส่ปูนผสมทรายหินทำเป็นซีเมนต์เทในกระสอบแล้วเสียบด้วยเหล็กยาวทั้งด้านบนและด้านล่าง ชาวบ้านทำกันมาได้ 1,200 ลูก และเป็นอุหยาแบบปล้องบ่อที่ซื้อมาอีก 200 ลูก การวางอุหยาดาวเทียมในทะเล วางกันเป็นหย่อมๆละ 100 ลูก และวางปล้องบ่อตรงกลาง หย่อมละ 20 ลูก วางสลับกันไปเป็นแนวยาวขนานไปกับชายฝั่งทะเลเป็นระยะทาง 5 กิโลเมตร ตรงตำแหน่งวางกำหนดจุดเริ่มต้นจากชายฝั่งทะเลออกไปในเขตแนวตั้ง 3 กิโลเมตร จุดแรกที่วางในระยะ 2.5 กิโลเมตร 1 จุด และที่จุด 3 กิโลเมตรอีกหนึ่งจุด วางแบบนี้ทุกระยะจนขนานเป็นแนวขนานกับชายฝั่งเป็นระยะทาง 5 กิโลเมตร

ความร่วมมือของชุมชน กระบวนการทำเริ่มต้นด้วยการวางแผนปรึกษาหารือกันแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในการจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ กำหนดช่วงเวลาในการวาง การประสานงานวางแผน กำหนดจุดสถานที่ที่จะวางกับส่วนราชการ และการจัดทำอุหยาขึ้นมาด้วยความร่วมมือของชาวบ้านมาช่วยกันทำ โดยแกนนำชาวบ้านจะเป็นตัวหลักในการทำงาน การทำอุหยาส่วนใหญ่คนที่เข้ามามีส่วนร่วมทำเป็นเป็นชาวประมงและมีชาวบ้านทั่วไปมาร่วมด้วย ฝ่ายแม่บ้านก็จัดหาอาหารเครื่องดื่มมาบริการเป็นการลงแรงช่วยกันทำงาน

การนำอุหยาที่ทำเสร็จแล้วไปทิ้งในทะเลก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ทำให้เกิดความร่วมมือของชาวบ้านอีกครั้งหนึ่งในการจัดเตรียมอุหยาขนขึ้นเรือและช่วยกันนำไปทิ้งในทะเลตามตำแหน่งที่กำหนดแต่ละจุดทำเป็นเครื่องหมายด้วยการทำเป็นท่อนทางมะพร้าวผูกติดกับแท่งอุหยาที่วางทิ้งเป็นกอง เพื่อให้ชาวบ้านกันเองรู้ว่าตำแหน่งตรงนี้มีอุหยา การวางอุหยาเป็นแนวเขตเอาไว้ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึก

พวกตนเป็นเจ้าของแนวเขตทะเลหน้าบ้านของตนเองมากขึ้น ความรู้สึกร่วมของชุมชนในการดูแลรักษาแนวเขตอุทกภัยจึงเป็นเรื่องของชุมชนไปโดยปริยาย

ในวันที่ 26 กันยายน 2539 เป็นวันสำคัญของหมู่บ้านการวางอุทกภัยครั้งแรกของบ้านบ่ออิฐเกิดขึ้นด้วยความร่วมมือของหลายฝ่าย มีผู้อำนวยการศูนย์อำนวยการบริหารงานจังหวัดชายแดนภาคใต้มาให้เกียรติเป็นประธานในการเปิดงานกิจกรรมอนุรักษ์และฟื้นฟูสัตว์น้ำบ้านบ่ออิฐ และมีข้าราชการจังหวัดและอำเภอมาร่วมงาน ที่สำคัญคือความพร้อมเพรียงของชาวบ้านที่มาร่วมงานอย่างเป็นทางการของหมู่บ้านครั้งนี้ สิ่งที่เกิดขึ้นคือความรู้สึกที่ดีของชาวบ้านที่มองเห็นความร่วมมือของส่วนราชการมองเห็นความสามัคคีที่ดีของชุมชน และมองเห็นแนวทางข้างหน้าที่จะจัดการกับทรัพยากรในทะเลหน้าบ้านของตนที่มองเห็นเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา และหลังจากนั้นต่อมาการวางอุทกภัยของหมู่บ้านเกือบถือได้ว่าเป็นกิจกรรมหลักของชุมชน ที่ได้ทำกันมาอย่างต่อเนื่องอีกครั้งในปี พ.ศ.2543 แต่การจัดการครั้งนี้เน้นรูปแบบอุทกภัยที่ง่ายและสะดวกรวดเร็ว คือเป็นท่อซีเมนต์สำเร็จรูปที่ซื้อมาแล้ววางได้เลย วางทิ้งในบริเวณเดิมเมื่อของเก่าสูญหายจมดินไปบ้างแล้ว

สิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อมีอุทกภัยในทะเล การใช้อุทกภัยหรือปะการังเทียมทดแทนปะการังธรรมชาติเป็นหนทางแก้ไขปัญหาการลดน้อยลงของสัตว์น้ำ ซึ่งก็ไม่ใช่เป็นการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ เพราะว่อุทกภัยเป็นแค่รูปแบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูสัตว์น้ำอีกแบบหนึ่งที่ชาวประมงคิดว่าเป็นรูปแบบที่สามารถเกิดประโยชน์ได้รวดเร็วในการฟื้นคืนมาของสัตว์น้ำ และยังถ้าสามารถป้องกันการทำลายของเรืออวนลากอวนรุนได้ดีก็จะยิ่งเกิดผลทวีมากขึ้น ทั้งในเรื่องการปลอดเขตการทำลายสัตว์น้ำ และในขณะที่เดียวกันเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำและพื้นที่หากินของชาวบ้าน ความคาดหวังของชาวบ้านบ่ออิฐเริ่มเห็นผลเป็นจริงขึ้นหลังจากที่ได้วางอุทกภัย เมื่อในปี พ.ศ.2539 หลังจากนั้นมาเกือบปี ความสมบูรณ์ของสัตว์น้ำเริ่มขยายเพิ่มมากขึ้นทั้งชนิดและจำนวน สิ่งที่เกิดขึ้นที่บอกว่าเป็นผลดีของอุทกภัยทำให้ชาวบ้านบ่ออิฐมีความหวังและมั่นใจว่าเป็นวิธีการอนุรักษ์ที่ได้ผลต่อชุมชนมากในด้านการทำมาหากิน เหตุผลตัวบ่งชี้ที่บอกว่าอุทกภัยมีประโยชน์ที่นอกเหนือจากความสมบูรณ์ของสัตว์น้ำนั้นแล้ว ก็คือ

(1) หลังจากปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมาจนถึงเดี๋ยวนี้ อาชีพออกทะเลทำประมงของชาวบ้านที่เคยลดลงจนเหลือ 52 ลำ เพิ่มขึ้นเป็น 152 ลำ แรงงานในเรือเพิ่มขึ้นมาจากคนที่เคยขายเรือไปซื้อหรือเช่ารถรับจ้าง เลิกอาชีพรับจ้างรถโดยสาร รับจ้างก่อสร้าง กลับมาออกทะเลเช่นเดิม เดิวนี้นี้มีแรงงานคนทำประมงเกือบ 400 คน คนที่สามารถซื้อเรือสร้างเครื่องมือเป็นเจ้าของด้วยตัวเองกลับมาทำกันต่อ คนที่ไม่มีเงินลงทุนก็มาเป็นแรงงานรับจ้างเป็นลูกเรือ ความสุขของชาวประมงที่ฝากไว้กับทะเลกลับคืนมาเหมือนเดิม เพราะว่สัตว์น้ำบางชนิดที่เป็นปลาอินทรี ปลาจวด ปลากระเบนและปลากด ที่เกือบสูญหายไปกลับมาให้เห็น อีกทั้งลูกหลานยังได้เห็น ได้รู้จักปลาโลมาที่เข้ามาเป็นช่วงๆเป็นหย่อมๆ

(2) ในแต่ละวันชาวบ้านออกทะเลไปแถวใกล้ๆที่มีอุทกภัยวางอยู่เพื่อวางอวนกุ้ง อวนปู อวนหมึก และวางไซ เป็นหลัก ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเป็นที่รู้กันว่าบริเวณแถวนี้สัตว์น้ำจะชุกชุม

ถึงแม้ว่าพื้นที่บริเวณของอุหยาจะมีไม่มากพอเพียงกับจำนวนเรือหากินของชาวบ้านที่เพิ่มขึ้น แต่โดยวิถีชุมชนและวิธีการทำประมงของชาวประมงพื้นบ้านที่มีข้อจำกัดของเครื่องมือและอุปกรณ์จับสัตว์น้ำที่เลือกจับเฉพาะสัตว์น้ำวัยโตที่ได้ขนาด และจับได้ไม่มากแบบทำลายเหมือนเรืออวนลากอวนรุน จึงทำให้แหล่งทำการประมงในแถบนี้ของชุมชนเป็นการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำที่เป็นการแบ่งปันแบ่งสรรผลประโยชน์อย่างทั่วถึงแก่ชาวบ้านด้วยกันในชุมชนตนเอง และไม่มีความขัดแย้งเกิดขึ้น

(3) สิ่งที่เป็นความภูมิใจและความรู้สึกมั่นคงในการทำประมงของชาวบ้านบ่ออิฐ สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ การออกทะเลได้และจับปลาได้มากๆ มีรายได้มากพอต่อการยังชีพ รายได้ที่เพิ่มขึ้นเมื่อสัตว์น้ำที่จับได้มากกว่าเมื่อก่อน ในปี พ.ศ.2539 รายได้ที่ชาวบ้านเคยได้เฉลี่ยเมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วในช่วง 80-120 บาทต่อวันต่อลำ เดียวนี้รายได้ที่พวกเขาได้ประเมินกันว่าได้มากกว่าเดิม 2 เท่าตัวเมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วที่เจ้าของเรือได้ประมาณ 200-400 บาทต่อวัน

(4) องค์ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ในกระบวนการทำงานเพื่อชุมชนในการจัดการการอนุรักษ์ทรัพยากรของกลุ่มแกนนำหมู่บ้านเป็นคุณประโยชน์ที่เกิดขึ้นที่ไม่สามารถตีเป็นมูลค่าหรือราคาได้ สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นกระบวนการทางสังคมที่เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มแกนนำ (ปัจจุบันนี้มีราว 10 คนที่เป็นกลไกเคลื่อนไหวความคิดและการทำงาน) กับชุมชนในหมู่บ้าน หมู่บ้านข้างเคียง และองค์กรภายนอกต่างๆ ที่เข้าไปสัมพันธ์กับพวกเขาและที่พวกเขากันเองออกมาสัมพันธ์ด้วย ตัวอย่างเช่น หน่วยงานราชการเจ้าหน้าที่ประมง องค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชาวบ้านด้วยกัน กลุ่มคนเหล่านี้ทำให้เกิดแนวทางทิศทางที่เกิดความสัมพันธ์ในการสนับสนุนการทำงานข้างหน้าต่อไปได้ และที่ผ่านมาก็เคยเกิดรูปธรรมความร่วมมือที่ดีมาบ้างแล้ว โดยเฉพาะในส่วนของราชการในการอนุมัติช่วยเหลืองบประมาณที่ชาวบ้านขอให้มีการจัดสรรงบประมาณปะการังเทียมของรัฐให้แก่ชุมชน หรือการเคลื่อนไหวการต่อสู้ร่วมกับองค์กรชุมชนอื่นๆ ที่เป็นปัญหาหาร่วมของชาวประมงพื้นบ้าน ซึ่งก็คือว่าเป็นการพัฒนายกระดับองค์ความรู้และการทำงานของกลุ่มแกนนำให้เข้มแข็งขึ้น

บทเรียนอุหยาที่ชุมชนทบทวน สิ่งที่แกนนำชาวบ้านยังคงเคลื่อนไหวในชุมชนในประเด็นปัญหาเรื่องจัดการทะเลโดยชุมชน ยังเป็นเรื่องสำคัญที่หมู่บ้านคิดหาหนทางที่จะแก้ปัญหาให้หมดลงไป ไม่ว่าจะเป็นปัญหาที่ยังคงมีอยู่เรื่องอวนลาก ถึงแม้ว่าจำนวนจะลดน้อยลงไปบ้างแต่ก็ยังอยู่ที่ขอบเขามาลากอวนแถวอุหยา และปัญหาเรือปั่นไฟปลากะตักที่ยังเป็นปัญหาเช่นเดียวกัน

กิจกรรมการวางอุหยาหรือปะการังเทียมพื้นบ้านของหมู่บ้าน บทเรียนที่เกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่าอุหยาแบบดาวเทียมที่คิดกันว่าเป็นรูปแบบการป้องกันการเข้มาลากอวนของอวนลากไม่สามารถแก้ปัญหาได้ในระยะยาว หรือแม้ว่าจะเป็นอุหยาแบบอื่นๆ ก็ตามเพราะว่าอุหยาที่มีข้อจำกัดหลายอย่างที่เกิดขึ้นคือ ในระยะปีแรกสามารถป้องกันเรืออวนลากได้จริง เรืออวนลากจะไม่กล้าเข้ามาในแนวเขตนี้เพราะกลัวว่าอวนจะติดอุหยาและเกิดความเสียหาย ต่อมาการเรียนรู้ของอวนลากคิดหาหนทางที่ลากอวนแบบหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดภัยกับตน แต่ก็ยังเข้ามาลากเป็นครั้งคราวในช่วงที่มีสัตว์น้ำมากๆ เช่น

ช่วงที่มีกึ่งมากๆในแถวอุหยา อวนลากรู้ว่าช่วงไหนสัตว์น้ำมีมากก็เข้ามาลากเกือบหมด จนชาวบ้านหา กินกันไม่ค่อยได้ในช่วงนั้น หรือแม้กระทั่งเมื่ออุหยาที่วางไว้เป็นเวลานานหลายปีจะจมพื้นดินหรือเสื่อมสภาพพุพังลงก็ไม่สามารถป้องกันได้เหมือนเดิม บทเรียนนี้ทำให้ชาวบ้านคิดหาทางแก้ปัญหา แบบเดิมอีกก็คือ วางอุหยาเพิ่มเติมในที่เดิมแต่เปลี่ยนมาเป็นแบบท่อซีเมนต์หรือปล้องบ่อ เพราะสะดวก รวดเร็วในการจัดการ และอีกอย่างหนึ่งก็คือการคาดหวังในเป้าหมายที่ต้องการแก้ปัญหาอวนลากเป็น เป้าหมายหลักก็ลดความคาดหวังลง เพราะรู้แล้วว่าปะการังเทียมไม่สามารถแก้ปัญหาการทำลายสัตว์น้ำ ของอวนลากให้หมดไปได้ แต่การวางอุหยาก็ยังเป็นสิ่งที่ดียังคงมีประโยชน์ต่อการฟื้นฟูของสัตว์น้ำ และเป็นแหล่งหากินของชุมชน ดังนั้นหมู่บ้านจึงยังคงถือว่ากิจกรรมนี้ยังมีความสำคัญ การเรียนรู้ตรงนี้ ของกลุ่มแกนนำพบว่า การแก้ปัญหาที่ต้นเหตุก็ต้องบังคับใช้กฎหมายห้ามเรืออวนลากเข้ามาในเขตนี้ เป็นเรื่องสำคัญที่สุด การร่วมกับสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านในการเคลื่อนไหวผลักดันแก้ปัญหาในเชิง นโยบายจึงเป็นเรื่องที่ถูกต้องแล้ว

นอกจากนี้แล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นตามมานอกจากการเรียนรู้ในสิ่งที่ทำกันมาแล้ว และสิ่งที่เกิดขึ้นเป็น บทเรียนของชุมชนในการฟื้นฟูสัตว์น้ำ ได้มีผลที่เกิดขึ้นในทางความคิดของแกนนำ พวกเขาได้ปรึกษา ชาวบ้านบางแล้วที่จะดำเนินการต่อไปในเรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูสัตว์น้ำด้วยวิธีการอื่นบ้าง จึงเกิดเป็น แนวความคิดว่าควรมีการอนุรักษ์ปูไข่ แนวความคิดนี้เพิ่งเกิดขึ้นมาเมื่อไม่นานนี้เอง พวกเขาเห็นว่าปูม้า เป็นทรัพยากรสัตว์น้ำชนิดหนึ่งที่ทำให้รายได้มากต่อชุมชน โดยเฉพาะในช่วงฤดูกาลของมัน ชาวบ้านจะ จับปูไข่คิดอวนมาด้วยมาก จึงมีความคิดเป็นข้อเสนอว่า ถ้าชาวบ้านคนใดจับได้ปูไข่อย่านำไปขาย ให้ รักษาชีวิตมันไว้เพื่อนำมาเลี้ยงเป็นแม่พันธุ์ โดยการจัดตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์ปูไข่ขึ้นมาเพื่อรวบรวมปูไข่ และเลี้ยงขยายพันธุ์ให้มากเป็นตัวแทนแล้วขายนำเงินเข้ากลุ่ม ซึ่งก็เป็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำอีก แบบหนึ่งที่มาจากองค์ความรู้ของชาวบ้านกันเอง

เชิงอรรถ

¹ สถานีอนามัยบ้านบ่ออิฐ, ข้อมูลพื้นฐาน ปี 2543 ณ 30 มิถุนายน

² โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา ,เอกสารโครงการฯ

³ โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา ,เอกสารเรื่อง บ้านบ่ออิฐกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูสัตว์น้ำ,ปี 2539